

Vlaanderen
is erfgoed

Beschermingsdossier

Begraafplaats van de Zusters en Broeders van Don Bosco en van de Broeders van de Christelijke Scholen met het graf van architect Alfons Hoppenbrouwers in Dilbeek (Groot-Bijgaarden en Sint-Ulrikskapelle)

monument

Agentschap
Onroerend
Erfgoed

Beschermingsdossier:

Begraafplaats van de zusters en broeders van Don Bosco en van de Broeders van de Christelijke Scholen met het graf van architect Alfons Hoppenbrouwers, Dilbeek (Groot-Bijgaarden en Sint-Ulriks-Kapelle), Sint-Wivinadreef zonder nummer – monument

INHOUDELIJK DOSSIER

Dossiernummer: 4.001/23016/107.1

Joeri Mertens

10/10/2018

INHOUDSTAFEL

1.	Thema funerair erfgoed in de Vlaamse Rand	4
1.1.	Definities.....	4
1.2.	Beschermd funerair erfgoed in de Vlaamse Rand	4
1.3.	Onderzoek funerair erfgoed in de Vlaamse Rand in 2014 en 2018	6
1.4.	Graftekens, een geschiedenis.....	9
1.5.	Maatschappelijke betekenis van graftekens	12
1.6.	Motivering van de selectie	13
1.6.1.	Waarden voor bescherming	13
1.6.2.	Selectiecriteria	14
2.	Beschrijvend gedeelte	16
2.1.	Situering	16
2.2.	Historisch overzicht	16
2.3.	Beschrijving met inbegrip van de erfgoedelementen en erfgoedkenmerken.....	19
2.4.	Fysieke toestand van het onroerend goed	20
3.	Evaluerend gedeelte	21
3.1.	Evaluatie van de erfgoedwaarden	21
3.2.	Motivering van het type bescherming.....	21
3.3.	Motivering van de afbakening van de bescherming	22
3.4.	Juridische toestand.....	22
3.4.1.	Onroerend Erfgoed:	22
3.4.2.	Ruimtelijk Ordening:	22
4.	Beheersvisie	22
4.1.	Beheersdoelstellingen voor het beschermd onroerend goed	22
4.2.	Bijzondere voorschriften voor het beschermd onroerend goed.....	23
4.3.	Toelatingsplichtige handelingen voor het beschermd onroerend goed	23
5.	Bronnen	23
6.	Bijlagen bij het inhoudelijk dossier	24
6.1.	Omgevingsplan	24
6.2.	Fotobijlage	24
6.3.	documentatie.....	24

Beschermingsdossier: Begraafplaats van de Zusters en Broeders van Don Bosco en van de Broeders van de Christelijke Scholen met het graf van architect Alfons Hoppenbrouwers, monument

1. THEMA FUNERAIR ERFGOED IN DE VLAAMSE RAND

In de beleidsbrief 2017-2018 voorziet minister Bourgeois onder initiatief 14 het verder inventariseren en opstellen van beschermingsvoorstellen in hanteerbare deelpakketten. Daarbij wordt de Vlaamse Rand genoemd als initiatief volgend op de lopende herinventarisatie.

Dit dossier behoort tot de thematisch-geografische beschermingscampagne 'Funerair erfgoed in de Vlaamse Rand'.

1.1. Definities

Begraafplaatsen

Een begraafplaats is een terrein waar de stoffelijke resten van overledenen begraven worden, uitgestrooid of bijgezet.¹ Het is een overkoepelende term die zowel kerkhoven als buitenstedelijke begraafplaatsen omvat.

Kerkhoven

Een kerkhof is een (meestal) omsloten terrein rondom de kerk, dat doorgaans wordt gebruikt als begraafplaats.²

Buitenstedelijke begraafplaatsen

Begraafplaats aangelegd buiten de stedelijke context als gevolg van het Keizerlijke decreet uit 1784 dat begraven binnen de stadsmuren verbood.³

Graf

Een graf is een uitgraving in de grond die wordt gebruikt voor begraving.⁴

Het kan zowel om de bijzetting van een lichaam gaan (inhumatiegraf- als om een bijzetting van assen (crematiegraf).

Grafteken

Met graftekens, volgens de thesaurus Onroerend Erfgoed ook 'funeraire constructies genoemd' worden de gedenktekens op graven bedoeld.⁵

1.2. Beschermd funerair erfgoed in de Vlaamse Rand

Tot het onderzochte gebied behoren 19 gemeenten met in totaal 61 begraafplaatsen en 47 bewaarde kerkhoven⁶.

In de Vlaamse Rand werd voor 2014 geen alomvattend onderzoek gedaan naar de begraafplaatsen. Enkel de kerkhoven werden geëvalueerd op hun erfgoedwaarde. Dat gebeurde vaak in combinatie met de parochiekerk. De begraafplaatsen werden nooit in een regiodekkend onderzoek met een criteriumkader geëvalueerd.

---

¹ AGENTSCHAP ONROEREND ERFGOED 2017: *begraafplaatsen* [online], <https://thesaurus.onroenderfgoed.be/conceptschemas/ERFGOEDTYPES/c/54> (geraadpleegd op 8 maart 2018)

² AGENTSCHAP ONROEREND ERFGOED 2017: *Kerkhoven* [online], <https://thesaurus.onroenderfgoed.be/conceptschemas/ERFGOEDTYPES/c/232> (geraadpleegd op 8 maart 2018).

³ MERTENS J. 2016: *Funerair Erfgoed in Vlaanderen - Op zoek naar de doden tussen de levenden*, onuitgegeven studie Onroerend Erfgoed.

⁴ AGENTSCHAP ONROEREND ERFGOED 2018: *graven* [online] <https://thesaurus.onroenderfgoed.be/conceptschemas/ERFGOEDTYPES/c/1227> (geraadpleegd op 19/07/2018).

⁵ AGENTSCHAP ONROEREND ERFGOED 2018: *funeraire constructies* [online] <https://thesaurus.onroenderfgoed.be/conceptschemas/ERFGOEDTYPES/c/174> (geraadpleegd op 19/07/2018).

⁶ In de Vlaamse Rand staan 88 parochiekerken.

Beschermingsdossier: Begraafplaats van de Zusters en Broeders van Don Bosco en van de Broeders van de Christelijke Scholen met het graf van architect Alfons Hoppenbrouwers, monument

Op 1 januari 2017 hadden 28 kerkhoven een vorm van bescherming. Elf kerkhoven werden beschermd als landschap, negen als dorpsgezicht en acht als monument.⁷

- Asse (Mollem), Sint-Stefanuskerkhof, DG 10/01/1980, volkskundige waarde. <https://inventaris.onroerenderfgoed.be/erfgoedobjecten/76806>
- Asse (Mollem), Sint-Antoniuserkerkhof, kerk met kerkhof M 10/01/1980, historische waarde; DG 10/01/1980, artistieke waarde. <https://inventaris.onroerenderfgoed.be/erfgoedobjecten/76823>
- Asse (Zellik), Sint-Bavokerkhof, kerkhof met omheiningmuur L 25/03/1938, visuele waarde. <https://inventaris.onroerenderfgoed.be/erfgoedobjecten/76857>
- Asse (Bekkerzeel), Sint-Godarduserkerkhof, kerk en kerkhofmuur M 13/11/2002, historische en artistieke waarde, DG 13/11/2002, historische waarde. <https://inventaris.onroerenderfgoed.be/erfgoedobjecten/76780>
- Beersel (Alsemberg), OLV-kerkhof, kerkhof + trappen M 30/6/2004, historische waarde. <https://inventaris.onroerenderfgoed.be/erfgoedobjecten/38859>
- Dilbeek (Itterbeek), Sint-Pieterkerkhof, muur M 30/9/1974, algemeen belang. <https://inventaris.onroerenderfgoed.be/erfgoedobjecten/38981>
- Dilbeek (Sint-Anna-Pede), Sint-Annakerkhof, L 19/1/1944, esthetische waarde. <https://inventaris.onroerenderfgoed.be/erfgoedobjecten/38985>
- Dilbeek (Sint-Martens-Bodegem), Sint-Martinuserkerkhof, kerkhofmuur M 23/10/1981 + kerkhof DG 23/10/1981. <https://inventaris.onroerenderfgoed.be/erfgoedobjecten/39029>
- Dilbeek (Sint-Ulriks-Kapelle), Sint-Ulrikskerkhof, DG 16/10/1980, artistieke en historische waarde. <https://inventaris.onroerenderfgoed.be/erfgoedobjecten/39057>
- Dilbeek (Groot-Bijgaarden), Sint-Egidiuserkerkhof, L 20/10/1947, esthetische waarde. <https://inventaris.onroerenderfgoed.be/erfgoedobjecten/38967>
- Drogenbos (Drogenbos), Sint-Niklaaskerkhof, L 8/4/1946, esthetische waarde. <https://inventaris.onroerenderfgoed.be/erfgoedobjecten/39072>
- Grimbergen (Grimbergen), Allerheiligste Verlosserkerkhof, DG 18/09/1981, historische waarde. <https://inventaris.onroerenderfgoed.be/erfgoedobjecten/75293>
- Kraainem (Kraainem), Sint-Pancratiuskerkhof, M 30/09/2014, historische, artistieke, volkskundige, sociaal-culturele en wetenschappelijke waarde. <https://inventaris.onroerenderfgoed.be/erfgoedobjecten/39908>
- Linkebeek (Linkebeek), Sint-Sebastianuserkerkhof, L 5/10/1953, historische en artistieke waarde & M 7/4/1995, historische en artistieke waarde. <https://inventaris.onroerenderfgoed.be/erfgoedobjecten/40018>
- Meise (Wolvertem), Heilige Laurentius en Heilige Gorikkerkhof, M 22/11/2001, historische en artistieke waarde. <https://inventaris.onroerenderfgoed.be/erfgoedobjecten/40189>
- Meise (Wolvertem), Sint-Medardus en St-Gildarduserkerkhof, M 1/10/2010, historische en artistieke waarde & Rossemdorp (gehucht) DG 1/10/2010, historische waarde. <https://inventaris.onroerenderfgoed.be/erfgoedobjecten/40218>
- Merchtem (Brussegem), Sint-Stephanuserkerkhof, L 13/09/1976, algemeen belang. <https://inventaris.onroerenderfgoed.be/erfgoedobjecten/40295>
- Merchtem (Brussegem), Sint-Jan de Doperkerkhof, M 13/11/2002, historische en artistieke waarde. <https://inventaris.onroerenderfgoed.be/erfgoedobjecten/76331>

---

⁷ In het document wordt er als volgt verwezen naar een monument (M), dorpsgezicht (DG), landschap (L), gevolgd door de datum van bescherming.

Beschermingsdossier: Begraafplaats van de Zusters en Broeders van Don Bosco en van de Broeders van de Christelijke Scholen met het graf van architect Alfons Hoppenbrouwers, monument

- Merchtem (Hamme), Sint-Gudulakerkhof, L 10/12/1947, esthetische waarde. <https://inventaris.onroerendergoed.be/erfgoedobjecten/40328>
- Sint-Pieters-leeuw (Sint-Pieters-Leeuw), Sint-Pieterkerkhof, L 27/6/1948, esthetische waarde. <https://inventaris.onroerendergoed.be/erfgoedobjecten/40621>
- Tervuren (Vosseme), Sint-Pauluskerkhof, dorpskom met Voervallei DG 18/09/1981, historische en artistieke waarde. <https://inventaris.onroerendergoed.be/erfgoedobjecten/42804>
- Tervuren (Tervuren), Sint-Jan Evangelistkerkhof, L 8/02/1946, artistieke waarde. <https://inventaris.onroerendergoed.be/erfgoedobjecten/42768>
- Vilvoorde (Houtem), Sint-Antonius Abtkerkhof, L 22/10/1975, DG 22/09/1982, historische en artistieke waarde. <https://inventaris.onroerendergoed.be/erfgoedobjecten/70614>
- Wemmel (Wemmel), Sint-Servatiuskerkhof, L 24/10/1947, esthetische waarde. <https://inventaris.onroerendergoed.be/erfgoedobjecten/89977>
- Wezembeek-Oppem (Wezembeek-Oppem), Sint-Pieterskerkhof, DG 19/04/1982, historische en artistieke waarde. <https://inventaris.onroerendergoed.be/erfgoedobjecten/40858>
- Zaventem (Sterrebeek), Sint-Pancratiuskerkhof, M 15/05/2001, historische en artistieke waarde en DG 15/05/2001, historische waarde. <https://inventaris.onroerendergoed.be/erfgoedobjecten/40929>
- Zaventem (Nossegem), Sint-Lambertuskerkhof, L 8/02/1946, artistieke waarde. <https://inventaris.onroerendergoed.be/erfgoedobjecten/40907>

Er werd in de Vlaamse Rand één begraafplaats beschermd als monument.

- Beersel (Lot) begraafplaats, Kerkhofstraat 13, M 12/7/2007, historische en artistieke waarde. <https://inventaris.onroerendergoed.be/erfgoedobjecten/201108>

Er werd in de Vlaamse Rand nog geen individuele graftekens beschermd.

1.3. Onderzoek funerair erfgoed in de Vlaamse Rand in 2014 en 2018

Kerkhoven en begraafplaatsen

Als voorbereiding op het beschermingsdossier werden de kerkhoven geëvalueerd in 2014 en de begraafplaatsen in 2018. Uit het terreinonderzoek bleek dat er geen kerkhoven zijn die omwille van een ensemblewaarde van kerk met kerkhof en graftekens dienen beschermd te worden. De resterende kerkhoven zijn voornamelijk kerkhofsites die grotendeels of volledig geruimd zijn en meestal ingericht als groene ruimte in de dorpskern rond de kerk. Ze worden door de gemeentelijke overheden beheerd en verdere actie naar bescherming is niet prioritair.

Het onderzoek naar de begraafplaatsen in 2018 toonde aan dat er geen begraafplaatsen zijn waar de erfgoedwaarde zo uniek is dat ze in hun totaliteit beschermd moeten worden.

Ensembles van graftekens

Uit het onderzoek van 2018 blijkt dat vijf sites een waardevol geheel aan graftekens bezitten en waar zowel de beeldwaarde als de ensemblewaarde hoog zijn.

- Grimbergen (Humbeek), Holbroek, begraafplaats (oudste deel met de grafkapel Lunden) <https://inventaris.onroerendergoed.be/erfgoedobjecten/76467>
- Merchtem (Merchtem), Brusselsesteenweg, begraafplaats (graftekens langs de kruisende centrale paden en het graf van componist De Boeck) <https://inventaris.onroerendergoed.be/erfgoedobjecten/303861>
- Overijse (Overijse), Solheide, begraafplaats (ensemble van graftekens langs de kruisende centrale paden) <https://inventaris.onroerendergoed.be/erfgoedobjecten/301632>

Beschermingsdossier: Begraafplaats van de Zusters en Broeders van Don Bosco en van de Broeders van de Christelijke Scholen met het graf van architect Alfons Hoppenbrouwers, monument

- Sint-Pieters-Leeuw, (Ruisbroek), Groot-Bijgaardenstraat, begraafplaats (oudste deel met slachtoffers van het treinongeval in Vorst 1899, ereperk, graftekens langs de paden)
<https://inventaris.onroerenderfgoed.be/erfgoedobjecten/90842>
- Vilvoorde (Vilvoorde), Mechelsesteenweg, stedelijke begraafplaats (oudste deel met beboomde paden en graftekens voor een stedelijke elite)
<https://inventaris.onroerenderfgoed.be/erfgoedobjecten/70482>

Individuele graftekens

In de Vlaamse Rand bleven er individuele graftekens bewaard die omwille van hun architecturale kwaliteiten en omwille van het maatschappelijk belang van de begraven persoon erfgoedwaarde bezitten. Er zijn vijf kunstenaarsgraven en zestien artistieke en historisch interessante graftekens. Ze worden in het kader van dit project verder onderzocht in deelpakketten.

Kunstenaarsgraven

- Dilbeek, d'Arconatistraat, begraafplaats: graf van de kunstschilder Jean Brusselmans
Niet opgenomen in de inventaris van het bouwkundig erfgoed
- Dilbeek (Sint-Ulriks-Kapelle), Sint-Wivinadreef, begraafplaats van de Broeders van de Christelijke Scholen met het graf van Alfons Hoppenbrouwers en aansluitend de begraafplaats van de Zusters en Broeders van Don Bosco
<https://inventaris.onroerenderfgoed.be/erfgoedobjecten/212382>
- Machelen (Diegem), Zaventemsesteenweg, begraafplaats: graf van de schilder-beeldhouwer Victor Servranckx
<https://inventaris.onroerenderfgoed.be/erfgoedobjecten/77599>
- Zaventem (Nossegem), Namenstraat, begraafplaats: graf van de beeldhouwer Pieter Braecke
<https://inventaris.onroerenderfgoed.be/erfgoedobjecten/215443>
- Zaventem (Sint-Stevens-Woluwe), Sint-Stefaansstraat, begraafplaats: graf van de beeldhouwer Oscar de Clerck
<https://inventaris.onroerenderfgoed.be/erfgoedobjecten/127227>

Kunstenaarsgraven met eenvoudige, weinig artistieke grafstenen of zonder artistieke verwijzing naar hun kunstenaarschap werden niet weerhouden. In de Vlaamse Rand zijn er drie kunstenaarsgraven onderzocht die niet weerhouden werden voor deze selectie:

- het graf van Herman Teirlinck op de begraafplaats in Beersel dat bestaat uit een eenvoudige rechthoekige zwart granieten zerk.
- het graf van componist August De Boeck (+1937) in Merchtem dat voornamelijk waarde krijgt door de relatie met het groter geheel van de begraafplaats van Merchtem.
- het grafteken voor Felix De Boeck (+1995) in Drogenbos dat bestaat uit een eenvoudige rechthoekige zwart granieten zerk.

Er kan niet uitgesloten worden dat er kunstenaarsgraven niet teruggevonden werden in de Vlaamse Rand als gevolg van beperkte publicaties en inventarisatie.

Historische en architecturaal bijzonder vormgegeven graftekens

- Beersel (Dworp), Molenveld, begraafplaats: Graftekens voor de familie Lassarre (ontwerper Henri Lacoste)
<https://inventaris.onroerenderfgoed.be/erfgoedobjecten/304413>
- Beersel (Huizingen), Ansberg, begraafplaats: mausoleum Torley-Devillers
<https://inventaris.onroerenderfgoed.be/erfgoedobjecten/303327>
- Grimbergen (Grimbergen), Veldkantstraat, begraafplaats: graftekens voor de Familie Pincket (kunstenaar Félix Roulin)

Beschermingsdossier: Begraafplaats van de Zusters en Broeders van Don Bosco en van de Broeders van de Christelijke Scholen met het graf van architect Alfons Hoppenbrouwers, monument

- <https://inventaris.onroerenderfgoed.be/erfgoedobjecten/75271> (het grafteken wordt niet vermeld)
- Sint-Pieters-Leeuw (Sint-Pieters-Leeuw), Galgstraat, begraafplaats: grafteken voor Albert van Cotthem (kunstenaar Victor Rousseau) <https://inventaris.onroerenderfgoed.be/erfgoedobjecten/90744> (het grafteken wordt niet vermeld)
  - Tervuren (Tervuren), Duisburgsesteenweg, begraafplaats: grafteken voor de familie Dielens-Nys (kunstenaar Léon Sarteel) <https://inventaris.onroerenderfgoed.be/erfgoedobjecten/300078> (het grafteken wordt niet vermeld)
  - Tervuren (Tervuren), Duisburgsesteenweg, begraafplaats: grafteken voor Juste B.C.I. Laga <https://inventaris.onroerenderfgoed.be/erfgoedobjecten/300078> (het grafteken wordt niet vermeld)
  - Machelen (Machelen), Kerkhofdreef, begraafplaats: grafkapel van de familie Rittweger <https://inventaris.onroerenderfgoed.be/erfgoedobjecten/77620>
  - Vilvoorde (Vilvoorde), Mechelsesteenweg, begraafplaats: grafteken voor de familie Deneve-Moreau (kunstenaar: Antoon van Parys) <https://inventaris.onroerenderfgoed.be/erfgoedobjecten/70482> (het grafteken wordt niet vermeld)
  - Vilvoorde (Vilvoorde), Mechelsesteenweg, begraafplaats: grafteken voor de familie Gelders (kunstenaar René Boschmans) <https://inventaris.onroerenderfgoed.be/erfgoedobjecten/70482>
  - Vilvoorde (Vilvoorde), Mechelsesteenweg, begraafplaats: grafteken voor Jan Poot <https://inventaris.onroerenderfgoed.be/erfgoedobjecten/70482>
  - Wemmel (Wemmel), G. Van Kampenhoutstraat, begraafplaats: grafteken voor de familie Deschuyffeleer-Delvoye (kunstenaar Oscar de Clerck) <https://inventaris.onroerenderfgoed.be/erfgoedobjecten/89952> (het grafteken wordt niet vermeld)
  - Zaventem (Sterrebeek), Burchtstraat, begraafplaats: grafteken voor Jean-Marie Derscheid <https://inventaris.onroerenderfgoed.be/erfgoedobjecten/127098>
  - Zaventem (Zaventem), Kerkhoflaan, begraafplaats: grafteken voor de familie Coppin-Van Geetsom (kunstenaar Gustave Fischweiler) <https://inventaris.onroerenderfgoed.be/erfgoedobjecten/127119>
  - Zaventem (Zaventem), Kerkhoflaan, begraafplaats: grafteken voor de familie Quitmann (kunstenaar André Allar) <https://inventaris.onroerenderfgoed.be/erfgoedobjecten/127119>
  - Zaventem (Zaventem), Kerkhoflaan, begraafplaats: grafteken voor de familie Feldheim <https://inventaris.onroerenderfgoed.be/erfgoedobjecten/127119>
  - Zaventem (Zaventem), Kerkhoflaan, begraafplaats: grafteken voor Filip De Greef <https://inventaris.onroerenderfgoed.be/erfgoedobjecten/127119>

Calvaries

In de Vlaamse Rand zijn er twee calvaries, waarvan één gecombineerd met familiegraven, die uniek te noemen zijn omwille van hun vormgeving. Ze overstijgen het traditionele massaproduct.

- Asse-centrum (Asse), Mollemseweg, begraafplaats: calvarie naar ontwerp van Antoon Van Parys in combinatie met de erfgoedbeplanting van taxus en hulst. Niet opgenomen in de inventaris van het bouwkundig erfgoed
- Wemmel (Wemmel), G. Van Campenhoutstraat, begraafplaats: calvarie met familiegraven <https://inventaris.onroerenderfgoed.be/erfgoedobjecten/89952>

Beschermingsdossier: Begraafplaats van de Zusters en Broeders van Don Bosco en van de Broeders van de Christelijke Scholen met het graf van architect Alfons Hoppenbrouwers, monument

Brusselse begraafplaatsen

In de Vlaamse rand liggen tot slot vier begraafplaatsen die eigendom zijn van gemeenten uit het Brusselse gewest. Ze vertonen een geheel eigen typologie aan graftekens die zeer representatief is voor de Brusselse maatschappij én contrasteren met het Vlaamse beeld van de begraafplaats en graftekens. Ook daar resulteert het onderzoek in zowel waardevolle ensembles als individuele graftekens op drie van de vier begraafplaatsen.⁸

- Beersel (Alsemberg), Kerkhoflaan, begraafplaats van Vorst: perceel 6 <https://inventaris.onroerendergoed.be/erfgoedobjecten/304527>
- Dilbeek (Dilbeek), Kerselaarstraat, begraafplaats van Koekelberg: individuele graftekens verspreid over de begraafplaats <https://inventaris.onroerendergoed.be/erfgoedobjecten/206886>
- Wezembeek-Oppem (Wezembeek-Oppem), begraafplaats van Etterbeek: individuele graftekens verspreid over de begraafplaats, percelen 1, V en J <https://inventaris.onroerendergoed.be/erfgoedobjecten/214028>

Beschermingsvoorstel

De minister gaf aan prioriteit te willen geven aan de bescherming van de individuele graftekens waar geen relevante contextwaarde aanwezig is. De kunstenaarsgraven, calvaries en de artistieke en historische graftekens worden dan ook als eersten onderzocht.

De kunstenaarsgraven waartoe dit dossier behoort werden geselecteerd op basis van het belang van de kunstenaar, de band met de Vlaamse Rand en het dorp en de verwijzing van het grafteken naar het oeuvre van de kunstenaar. De visuele band van het grafteken met de kunstenaar was zeer belangrijk. Dat kon door de plaatsing van een portretmedaillon, een kunstwerk van de kunstenaar of zelfs zijn eigen typerende schriftuur. De vijf geselecteerde graftekens overspannen tevens naar vormgeving en materiaalgebruik de periode 1930-1968 en geven zo een representatief beeld van de funeraire realisaties in die periode.

1.4. Graftekens, een geschiedenis

Van middeleeuwen tot Verlichting

Sinds de kerstening was het kerkgebouw voorbehouden aan de heilige. Leken werden er niet begraven. Rondom de kerken ontstond de 'kerk-hof', de tuin bij de kerk. De vroegste horizontale grafstenen gaan dan ook terug tot de gewoonte om nabij een kerk, op het kerkhof begraven te worden.

In eerste instantie verzette de Kerk zich tegen het idee van een lekengraf in de kerk. De nauwe verstrengeling tussen Kerk en Staat maakte de situatie echter onhoudbaar en toen de Frankische koning Clovis zich in 511 liet begraven in de Parijse Sint-Pieter-en-Paulusbasiliek was het hek van de dam. Al snel volgden de geestelijken, adel en vanaf de late middeleeuwen de burgerij zijn voorbeeld.

Wie niet in de kerk kon, werd er nog steeds omheen begraven op de 'kerk-hof'. De meesten kregen er een individueel graf, vermoedelijk aangeduid door een houten kruis, paal of struik. Na verloop van tijd vergingen deze en kreeg de anonimiteit de bovenhand. Als er al stenen graftekens werden gebruikt, dan zijn die niet in situ bewaard gebleven. In stedelijke contexten en bij noodsituaties werd overgegaan tot collectieve begraving. Enkel on- of andersgelovigen, ongedoopten, pestlijders en sommige misdadigers werden begraven op niet-gewijde begraafplaatsen buiten de dorpskern, ook 'heydenen kerckhoven' genoemd.

---

⁸ De begraafplaats van Sint-Lambrechts-Woluwe bezit te weinig erfgoedwaarde om ter bescherming overwogen te worden. Ze werd opgenomen in de inventaris van het bouwkundig erfgoed onder ID214028.

Beschermingsdossier: Begraafplaats van de Zusters en Broeders van Don Bosco en van de Broeders van de Christelijke Scholen met het graf van architect Alfons Hoppenbrouwers, monument

Voor de christelijke middeleeuwer was de dood tot in de 12de eeuw niet meer dan een overgang naar het hiernamaals; hemel of hel. De heropstanding was een collectief gebeuren, dat voor iedereen op het einde der tijden plaatsvond. In de 12de - 13de eeuw ontstond een theologisch probleem: waar blijven de zielen in afwachting van het Laatste Oordeel? Op dat moment werd de derde weg gecreëerd: het vagevuur. Het vagevuur bood de mogelijkheid tot postmortale redding dankzij gebeden van de levenden. Om de levenden aan te zetten voor de ziel van de overledene te bidden was er nood aan langdurige herinnering. De middeleeuwse mens liet missen opdragen, kapellen bouwen, epitafen, grafplaten en grafkruisen oprichten om herinnerd te worden. Voor hen die een anoniem graf kregen of zich geen stichtingen of schenkingen konden veroorloven was er nood aan een collectieve herdenking. Voortaan werd op de dag na Allerheiligen voor alle zielen gebeden.

De grafgewoontes van de middeleeuwen zetten zich door tot in de 19de eeuw. Het houten grafkruis bleef in Vlaanderen voor heel die periode zonder twijfel het meest populaire grafteken. Vanaf de 16de eeuw bleven natuurstenen grafkruisen op kerkhoven bewaard (Overwinden, Membruggen, Rekem, ...). Andere graftekens in open lucht zijn tot de 18de eeuw slechts beperkt bekend. In hoeverre daaruit mag geconcludeerd worden dat er geen stèles of zerken werden geplaatst is onduidelijk. De vormgeving van het grafteken op het kerkhof werd gespiegeld aan de artistieke evolutie in die periode.

Zeker sinds de 16de eeuw wordt de naam van de overledene vermeld op het stenen grafkruis. Sinds eind 17de eeuw willen de overledenen dat er meer kenmerken op het epitaaf komen (naam, geboorte en sterfplaats en -datum, beroep, wapenschild, ... aangevuld met funeraire symbolen). Het grafschrift zal het beeldfragment verdrukken tot wanneer het beeld slechts een detail van de grafsteen wordt.

De late 18de en 19de eeuw

In de Oostenrijkse gebieden vaardigde keizer Jozef II het invloedrijke "Edict van den Keyser aengaende de begraeffennissen" uit in 1784. Daarbij werd de begraving binnen de stadsmuren verboden en buitenstedelijke begraafplaatsen dienden opgericht te worden. De weinig populaire maatregel werd slechts met mondjesmaat toegepast. Kerkhoven bleven in kleine gemeentes in gebruik als dodenakkers.

Het Franse "Le décret du 23 prairial an XII relatif au lieu d'inhumation" (12 juni 1804) verving zowel de Oostenrijkse wetgeving als de wetten uit het Prinsdom Luik. Voor de eerste keer in hun geschiedenis kregen alle moderne Vlaamse provincies dezelfde wetgeving. Vernieuwend was dat voor elke overledene een individueel graf voorzien werd. De minimumafmetingen ervan werden vastgelegd. Het principe 'concessie' werd ingeschreven in de wet, van tijdelijk tot eeuwigdurend. Gemeenten met verschillende geloofsovertuigingen binnen hun bevolking moesten voor elk ervan een begraafplaats voorzien. Pas bij Koninklijk besluit van 20 juli 1971 werd de eeuwigdurende concessie afgeschaft.

Wanneer op het einde van de 18de eeuw door de elite graftekens in open lucht werden opgetrokken, gebeurde dat duidelijk in een vormgeving die schatplichtig is aan de grafzerken in kerken. Jozef II stond in 1784 toe dat graftekens werden opgericht voor zover ze geen grond innamen. Grafplaten werden dan ook tegen muren van kerken, kerkhoven en begraafplaatsen opgericht. Wanneer de Napoleontische wet toeliet dat er graftekens werden opgericht boven op het graf, gebeurde het onvermijdelijke: de verschillende graftypes schoven in elkaar en de combinatie van hoofdstèle en vlakke grafsteen of graftuin gingen overheersen. Graf en grafteken vielen voortaan samen.

De nieuwe buitenstedelijke begraafplaatsen uit de tweede helft van de 19de eeuw werden gezien als uitgesproken liberale, vrijzinnige dodenakkers. De keuze voor een bepaalde begraafplaats getuigde van een politieke of filosofische overtuiging. Vele welstellende

Beschermingsdossier: Begraafplaats van de Zusters en Broeders van Don Bosco en van de Broeders van de Christelijke Scholen met het graf van architect Alfons Hoppenbrouwers, monument

katholieke families boycotten de stedelijke begraafplaatsen en lieten zich begraven op de kerkhoven van de gemeente waar hun buitenhuis was gelegen. Anderen kozen voor een dorp dat omwille van z'n beperkte omvang niet aan de wetgeving op begraafplaatsen moest of wou voldoen.

Wie het zich kon permitteren onderscheidde zich zowel door de ligging op de begraafplaats als door de oprichting van graftekens. De elite toonde z'n welstand door de aankoop van eeuwigdurende concessies op prestigieuze locaties op de begraafplaatsen. Ze kwamen langs de paden en de muur te liggen en hadden grootse graftekens. De armen lagen achterin, op soms ontoegankelijke binnengebieden met eenvoudige of zelfs zonder grafteken. Vooral de groeiende burgerlijke cultuur versterkte het streven naar persoonlijke grandeur.

Politieke en filosofische overtuiging schemerden in de 19de eeuw ook door in de vorm van het grafteken. Zo blijken de obelisk en het Egyptiserende mausoleum vaak gekozen te worden in Verlichte milieus en in de nadagen van de Napoleontische veldtochten in Egypte. Het werd een symbool van éénheid, broederlijkheid, gelijkheid en daarmee ook van de vrijmetselarij. Katholieken lieten in de 19de eeuw vaak een neogotische grafkapel optrekken met bekronend kruis. Ze zijn opgevat als kleine gebedsplaatsen met een altaar en enkele bidstoelen. Diezelfde katholieken kozen in België ook vaak voor het neogotische pinakelmonument.

De laïcisering van de samenleving vroeg om aangepaste funeraire symbolen. De Romantiek, de beaux-arts-esthetiek, de talrijke neostijlen bleken ideaal om de funeraire symboliek ten volle uit te werken. Het grafteken werd een vraag naar herinnering en herdenking. Het duidde dan ook wie de overledene was tijdens het leven, en wat hij betekende voor zijn nabestaanden. Elk gedenkteken verwees naar beroep, rang en stand. De adel liet z'n wapenschild afbeelden, de burgerij hun werktuigen. De graftekens werden soms reeds tijdens het leven ontworpen en besteld door de eigenaar van de concessie.

Het materiaalgebruik bleek eveneens een manier om onderscheid te maken, status en kapitaal te tonen. De allerarmsten konden zich geen stenen graftekens veroorloven terwijl de elite koos voor grootse tekens in blauwe hardsteen, marmer en het veel duurdere graniet. Voor de meerderheid van de bevolking volstond echter een tijdelijke concessie, een eenvoudig houten, betonnen of gietijzeren kruis of een grafsteen met stèle.

De 20ste eeuw

De twintigste eeuw was een eeuw van verandering. Op het gebied van funerair erfgoed vond er een 'stille revolutie' plaats. Belangrijke medische doorbraken werden gerealiseerd. Voor de eerste keer in de menselijke geschiedenis werd de dood echt bevochten vanuit een rationeel, wetenschappelijk en niet langer religieus of romantisch standpunt. De dood werd in de 20ste eeuw steeds afstandelijker en minder zichtbaar. In het naoorlogse positivisme van het modernisme paste geen dood en verval. Door zijn absolute karakter werden het sterven en de omgang met de dood een uitermate negatief gevoel. De economisering en rationalisering van het na-oorlogse sterven liet zich ook vanaf het interbellum voelen op de begraafplaatsen en was voltooid tegen het midden van de eeuw. De dood en het graf werden verstoten uit de leefomgeving en bijna letterlijk weggestoken achter hoge muren, struiken en bomen. De modernistische begraafplaats werd een plaats van uitstoting, vergetelheid en een te mijden plek. De aanleg van de modernistische begraafplaats na de Tweede Wereldoorlog bestond voortaan uit parallelle rijen van graftekens volgens gestandaardiseerde maten. Er kon bij de grafmaker gekozen worden uit modules die vervolgens gecombineerd werden tot een semi-persoonlijk grafteken. De verdere standaardisering zette zich door naarmate de eeuw vorderde en is compleet na de Tweede Wereldoorlog.

Vanaf de jaren 60 van de 20ste eeuw ontstaat een tegenbeweging die ijvert voor palliatieve

Beschermingsdossier: Begraafplaats van de Zusters en Broeders van Don Bosco en van de Broeders van de Christelijke Scholen met het graf van architect Alfons Hoppenbrouwers, monument

zorg, stervensbegeleiding en thuis sterven. De 'Intieme Dood' krijgt sindsdien terug een plaats voor wie dat wil en wordt belangrijk én prominent zichtbaar in de jaren 1990. Samen met die vernieuwde visies krijgt ook het hiernamaals een nieuwe inhoud. Voor de christenen is er een evolutie van geloof naar hoop, voor niet-gelovigen wordt het hiernamaals een vorm van licht, slaap, wederkomst, thuiskomst ... Voor de meesten is de dood het onverbidelijke einde van het leven. Het enige wat overblijft is herinnering. De moderne dood is er dus één van nabestaanden en herinnering. De afscheidsrituelen worden diverser en persoonlijker. De keuzemogelijkheden omtrent begraving, verassing en asbestemming worden schier oneindig. Er wordt bewust gekozen voor een bepaalde begraafplaats of grafplek. De grafsteen krijgt steeds meer een vormgeving waar de nabestaanden de overledenen in herkennen.

Het hardstenen grafteken kreeg in het midden van de jaren 1960 concurrentie van nieuwe materialen als witte marmer, graniet in verschillende kleuren, breuksteen, leisteen, glas, kunststof, mozaïeken, ... In de jaren 1980 gaat geïmporteerde graniet overheersen op de begraafplaatsen. Net zoals vroeger gaat de grote massa voor een gestandaardiseerd grafzerk. Een kleinere groep echter gaat in navolging van de nieuwe overlijdensrituelen, het bewuste sterven en de herintroductie van de 'intieme dood' ook de grafsteen persoonlijke vorm geven. De vormgeving en symboliek worden steeds zeldzamer maar ook persoonlijker. Het laatste kwart van de 20ste eeuw is bijgevolg getuige van de geboorte van een zeer persoonlijke funeraire kunst die steeds sterker wordt. Het beroep van de grafmaker, steenkapper en beeldhouwer lijkt door een kleine doelgroep terug in ere hersteld te worden.

1.5. Maatschappelijke betekenis van graftekens

Plaats van vergankelijkheid en herdenking

Een begraafplaats is een zone waar een gemeenschap de menselijke restanten begraaft om de natuur op gecontroleerde wijze haar gang te laten gaan.

Het grafteken biedt aan de nabestaanden een gepaste en respectvolle plaats, gebonden aan een graf, om haar voorouders te gedenken, zowel binnen als buiten een religieuze context. Het graf en grafteken zijn de plek bij uitstek waar de lokale, regionale en internationale elite of invloedrijke personen voor een laatste keer herdacht worden of de gemeenschap hun erfenis in herinnering houdt.

Graftekens, vaak collectief geplaatst, kunnen plaatsen zijn waar de gemeenschap haar traumatische ervaringen deelt en herinnert.

De 'ruimtelijke ordening' als getuige van maatschappelijke status

De inplanting van een grafteken op een begraafplaats is een wezenlijk onderdeel van de structuur van de begraafplaats. Het getuigt zowel van de positie die een bevolkingsgroep inneemt in de maatschappij als van de uitstraling die een overledene, zijn/haar nabestaanden of de familie wou uitstralen na de dood.

Kinderen, pastoors, kloosterlingen, oorlogsslachtoffers en oudstrijders krijgen vaak een bijzondere plaats op een begraafplaats. Religieuzen liggen dicht bij de kerk of nabij de calvarie. Archeologische vondsten suggereren dat kinderen nabij het westportaal van de kerk lagen. Op begraafplaatsen zijn er afzonderlijke kinderperken. Oorlogsslachtoffers en oudstrijders kregen een plaats op een ereperk.

Private graven van de elite waren meestal gelegen langs de prominente paden op een kerkhof of begraafplaats. Het pad recht op het westportaal van de kerk en de kruisende hoofdpaden op een begraafplaats waren zeer geliefd. Wanneer op de kruising bovendien de calvarie stond werd dat nog belangrijker. Had de begraafplaats perken, dan richtte de elite graftekens op langs de buitenzijde van de perken. Elitegraven werden tevens tegen de muren van de begraafplaatsen opgetrokken wat vermoedelijk nog teruggaat tot de 18de-eeuwse voorschriften waar een grafplaat mocht opgehangen worden tegen de muren

Beschermingsdossier: Begraafplaats van de Zusters en Broeders van Don Bosco en van de Broeders van de Christelijke Scholen met het graf van architect Alfons Hoppenbrouwers, monument

maar geen graf mocht bedekken. Minder begoeden en tijdelijke concessies kwamen meestal dieper op het terrein of perceel te liggen.

De gestandaardiseerde vormgeving in ellenlange rijen van gestandaardiseerde graftekens is een getuige van de 20ste-eeuwse modernistische begraafplaats die weggestoken en gemeden wordt.

Cultuurplanten, stinzenplanten, biodiversiteit

De vele graftuinen werden beplant met 'herinneringsplanten' die een bijzondere funeraire betekenis hadden. Er werden lentebloeiers, kortbloeiers en planten met een fraaie herfstkleur aangeplant. Vaak zijn deze cultuurplanten gaan woekeren waardoor contexten met stinzenplanten ontstonden.

Historische graftekens blijken ideale groeibodems te zijn voor allerhande varens, mossen en korstmossen. Het is een biodiversiteit die vaak over het hoofd wordt gezien maar sinds een tweetal decennia internationaal erkend wordt.

Primaire bron voor wetenschappelijk onderzoek

Graftekens zijn primaire bronnen voor het wetenschappelijk onderzoek naar hoe onze voorouders en wijzelf omgaan met de dood en het leven, afscheid, rouw en herinnering. Het grafteken is een stenen archief dat geconstrueerd werd met het oog op herinnering en is daardoor gelijklopend met de papieren archieven die door de gemeentes en beheerders bewaard worden. Samen schrijven ze de geschiedenis van een gemeenschap en haar omgang met de dood.

Het graf is een in situ archeologisch depot dat relevant kan zijn voor toekomstig onderzoek van grafrituelen, grafgiften en van de informatie die historische menselijke skeletresten bezitten. Het is bijgevolg een zeer diverse bron voor onderzoek naar leven en dood.

Het grafteken als artistieke uiting

Graftekens zijn een symbiose van architectuur, sculptuur, toegepaste kunst, bronsgieten, kunstenaarsoeuvres, fotografie, ... Ze overspannen de laatste vier eeuwen van de funeraire geschiedenis en passen zich aan naar tijd en maatschappij.

Het funeraire ritueel en de culturele geschiedenis

Graftekens zijn een primaire bron voor onderzoek naar de omgang van onze voorouders met de dood, begraven en grafrituelen. Die culturele en filosofische context wordt niet enkel vertaald in immateriële rituelen maar ook in de vormgeving van de graftekens en hun decoratie. Het grafteken laat toe de materiële resten van de grafcultuur te onderzoeken maar ook de band te leggen met dat immateriële facet van een cultuur. Zodoende worden gewoontes en tradities gevisualiseerd. Het grafteken is een vertrekpunt voor verder onderzoek in orale tradities, archiefdocumenten, foto's, ...

Lokale, Vlaamse en (inter)nationale geschiedschrijving

Aan de hand van een grafteken wordt de geschiedenis van een familie geschreven en zijn plaats in de lokale en bovenlokale gemeenschap. Het grafteken is eveneens de plek bij uitstek waar de lokale, regionale en internationale elite of invloedrijke personen voor een laatste keer herdacht worden of de gemeenschap haar erfenis in herinnering houdt.

1.6. Motivering van de selectie

1.6.1. Waarden voor bescherming

Artikel 2.1. §26 van het Onroerenderfgoeddecreet (12 juli 2013) somt de erfgoedwaarden op die leiden tot bescherming. Toegepast op kunstenaarsgraven zijn volgende waarden relevant:

Beschermingsdossier: Begraafplaats van de Zusters en Broeders van Don Bosco en van de Broeders van de Christelijke Scholen met het graf van architect Alfons Hoppenbrouwers, monument

Historische waarde:

"Een onroerend goed heeft historische waarde als het getuigt van een (maatschappelijke) ontwikkeling, gebeurtenis, figuur, instelling of landgebruik uit het verleden van de mens". Een grafteken heeft als gevolg van de ouderdom, grafmaker, diegene die er begraven ligt, de wetgeving die het mogelijk maakte ... bij uitstek een historische waarde.

Architecturale waarde

"Een onroerend goed heeft architecturale waarde als het getuigt van een fase of aspect van de (landschaps)architectuur of de bouwkunst. Het kan gaan om typologie, stijl, oeuvre of materiaalgebruik".

Graftekens zijn bouwkundige constructies en hebben een eigen architecturale vormgeving en architecturale evolutie met wijzigende materialen, decoratie, typologie, ... die getuigen van hun ontstaansperiode, sociale context, politieke en filosofische overtuiging van de overledenen en de nabestaanden.

Artistieke waarde

"Een onroerend goed heeft artistieke waarde als het getuigt van het kunstzinnige streven van de mens in het verleden".

Graftekens getuigen van het kunstzinnige streven van een gemeenschap of individu. Daartoe werden architecten, tuinarchitecten, landschapsarchitecten, kunstenaars, grafmakers, ... aangetrokken om de graftekens vorm te geven en uit te voeren.

1.6.2. Selectiecriteria

De selectie van de te bescherming graftekens gebeurt op basis van onderstaande criteria. Het gaat daarbij steeds om een combinatie van criteria die samen de kwaliteiten van een grafteken bepalen.

Zeldzaamheid

"geeft aan in hoeverre het onroerend goed uitzonderlijk voorkomt in relatie met de geografische context, de historische context, de typologie of het oeuvre"

De zeldzaamheid van een grafteken wordt bepaald door zijn ouderdom, gecombineerd met de ligging op een begraafplaats, (uitzonderlijke) vormgeving, artistieke kwaliteiten, uitzonderlijk of vernieuwend materiaalgebruik, overledenen of familie, betrokken kunstenaars, ...

De zeldzaamheid kan ook gevormd worden door het belang van de begraven persoon of personen voor Vlaanderen.

Herkenbaarheid

"geeft aan in hoeverre het onroerend goed een goed herkenbare uitdrukking is van zijn oorspronkelijke functie, uitzicht of vormgeving, of van een belangrijke fase in de latere ontwikkeling daarvan."

Graf- of herdenkingstekens hebben een duidelijke herkenbaarheid dankzij hun vormtaal, materiaalgebruik, opschriften, symboliek, foto's,... Ze kunnen niet verkeerd geïnterpreteerd worden. Hun ligging binnen een funeraire context (kerkhof of begraafplaats) is een absolute meerwaarde.

Representativiteit

"geeft aan in hoeverre het onroerend goed typerend is voor een geografische of historische context of een welbepaalde typologie of een bepaald oeuvre."

Een grafteken is een representatief voorbeeld van een welbepaalde periode indien elementen als de vormgeving, materiaalgebruik en decoratie de evolutie van de grafkunst door de tijd heen ondersteunt en zichtbaar maakt.

Beschermingsdossier: Begraafplaats van de Zusters en Broeders van Don Bosco en van de Broeders van de Christelijke Scholen met het graf van architect Alfons Hoppenbrouwers, monument

Ensemblewaarde

"geeft aan in hoeverre het onroerend goed een sterke samenhang vertoont tussen de verschillende elementen."

De ensemblewaarde van een grafteken bestaat uit de combinatie van losse elementen die samen het grafteken maken. Dat kan gaan om de inrichting van een grafkapel, aanwezigheid van de menselijke resten, graftuin, omheining, knielbank, andere graftekens.

Contextwaarde

"geeft aan in hoeverre er tussen het onroerend goed en zijn directe of ruimere omgeving een sterke relatie is op landschappelijk, stedenbouwkundig of esthetisch vlak."

De contextwaarde van een grafteken wordt gevormd door de ligging van het grafteken binnen een kerkhof of begraafplaats, tegen de muur of kerk of langs een pad, op een binnenperk, in het oudste deel of op de uitbreiding, ... Het zijn elementen die wijzen op de zowel ontstaansgeschiedenis van een grafteken als het prestige en de sociale uitstraling die de nabestaanden wouden tonen.

Bouwfysische toestand

De bouwfysische toestand van het grafteken is van groot belang. Bij de bescherming van graftekens wordt de bouwfysische toestand steeds in overweging genomen. Een grafteken met een hoge graad van degradatie komt niet in aanmerking voor bescherming tenzij er belangrijke tegenindicaties zijn uit historisch of artistiek oogpunt.

Overleden personen of familie

De erfgoedwaarde van een grafteken wordt bepaald door de relevantie van overledenen en de families voor een ruimere regio of Vlaanderen.

Bibliografie

- MERTENS J. 2016: *Funerair Erfgoed in Vlaanderen - Op zoek naar de doden tussen de levenden*, onuitgegeven studie Onroerend Erfgoed.
- GROOTE P. & KLAASSENS M. 2011: Betekenissen van plekken van de dood in: BROUWER R. & HENSSEN P., *Over 25 jaar de toekomst van de funeraire cultuur*, s.l., 137-139.
- AGENTSCHAP ONROEREND ERFGOED 2017: *begraafplaatsen* [online], <https://thesaurus.onroenderfgoed.be/conceptschemas/ERFGOEDTYPES/c/54> (geraadpleegd op 8 maart 2018)
- AGENTSCHAP ONROEREND ERFGOED 2017: *Kerkhoven* [online], <https://thesaurus.onroenderfgoed.be/conceptschemas/ERFGOEDTYPES/c/232> (geraadpleegd op 8 maart 2018).
- AGENTSCHAP ONROEREND ERFGOED 2018: *graven* [online] <https://thesaurus.onroenderfgoed.be/conceptschemas/ERFGOEDTYPES/c/1227> (geraadpleegd op 19/07/2018).
- AGENTSCHAP ONROEREND ERFGOED 2018: *funeraire constructies* [online] <https://thesaurus.onroenderfgoed.be/conceptschemas/ERFGOEDTYPES/c/174> (geraadpleegd op 19/07/2018).
- VAN DALE s.d.: *Begraafplaats* [online] <http://www.vandale.be/opzoeken?pattern=begraafplaats&lang=nn> (geraadpleegd op 17/3/2014).
- S.L. s.d.: *begraafplaats* [online] <http://www.encyclo.nl/begrip/Begraafplaats> (geraadpleegd op 17/3/2014).

Beschermingsdossier: Begraafplaats van de Zusters en Broeders van Don Bosco en van de Broeders van de Christelijke Scholen met het graf van architect Alfons Hoppenbrouwers, monument

2. BESCHRIJVEND GEDEELTE

2.1. Situering

De begraafplaats die bestaat uit twee delen, één voor de Broeders en Zusters van Don Bosco en één voor de Broeders van de Christelijke Scholen is gelegen op het einde van de Sint-Wivinadreef, in een bebost gebied dat aansluit bij de beschermde Sint-Wivinakapel en de Sint-Wivinadreef die de kapel in één rechte lijn verbindt met de abdij. De begraafplaats werd in 2012 gesloten voor nieuwe begravingen.

2.2. Historisch overzicht

*De begraafplaats*⁹

De zone waar de begraafplaats is gelegen, is volgens de Villaretkaart (1745-1748) en de Ferrariskaart (1771-1778) een bosgebied op de noordelijke flank van de Steenvoordbeek. Het Sint-Wivinaklooster was volgens beide kaarten verbonden met de Sint-Wivinakapel door een dreef. Ten westen van de kapel lag volgens de Popp-kaart (1842-1879) het Vallenbergbos. Het is in dat bos dat de Broeders van de Christelijke Scholen hun nieuwe begraafplaats oprichten. Nog steeds is het gebied bebost en als dusdanig ook nog steeds op het gewestplan ingetekend.

Volgens de huiskroniek van het Sint-Wivinaklooster werd er reeds sinds 1898 gepleit bij de bestendige deputatie van Vlaams-Brabant voor de inrichting van een begraafplaats voor de broeders van de Christelijke Scholen. In 1899 kwam volgende oplossing uit de bus: de begraafplaats werd aangelegd op het grondgebied van Sint-Ulriks-Kapelle, nabij de Sint-Wivinakapel (bijlage 6.3. documentatie, 1 + 2). De begraafplaats werd gemeenschappelijk gebruikt voor de gemeente en het klooster. De broeders moesten een bakstenen ommuring optrekken. De grafmaker kreeg een sleutel van de begraafplaats en werd betaald door het klooster voor de graven die hij in hun opdracht moest delven. De eerste bijzetting gebeurde er nog hetzelfde jaar, op 13 oktober 1899 terwijl de inzegening pas gebeurde 3 september 1900. De begraafplaats wordt in 1902 kadastraal geregistreerd. De calvarie werd opgericht in 1912 en in 1923 werd aan de voet ervan een half ondergronds knekelhuis opgericht om de beenderen van ontgraven broeders bij te zetten. Dat knekelhuis is in realiteit eerder een knekelput zoals uit latere plannen blijkt. In 1921 werden verbeteringswerken uitgevoerd door broeder directeur van Sint-Lucas Gent. Het moet dan gaan om Broeder Marès die van 1904 tot 1914 directeur was van de Gentse instelling.¹⁰ De inhoud van de werken werden niet beschreven in de huiskroniek.

In eerste instantie werden de broeders begraven onder houten kruisjes. In 1930-1932 werd er overgeschakeld op de huidige betonnen stèles met hardstenen tekstplaten. De namen werden in de hardsteen gebeiteld in 1932. In 1939 werd er voor de eerste keer verharding op de paden van de begraafplaats gelegd en dat door broeder Visitator Bruno Denijs voor eigen rekening. De huiskroniek vermeldt expliciet dat er nu bij alle weersomstandigheden een bezoek aan de begraafplaats kan worden gebracht.

In 1949 werd de begraafplaats volgens Capenbergs ten oosten uitgebreid (bijlage 6.3. documentatie, 2). Daar werden de Salesianen en de Zusters van Don Bosco begraven. De oudste stèle is die van Zuster Marie St-Jean uit 1951. Tegen de oostelijke muur bevindt zich een herdenkingssteen van de *Soeurs de Charité de Notre Dame du Bon et Perpétuel*

---

⁹ De geschiedenis van de begraafplaats werd beschreven aan de hand van:

CAPENBERGS J. 2013: *Verhalen in steen: erfgoed in Dilbeek*, Dilbeek, 22-24.

S.N. 1965: *Huiskroniek van het Sint-Wivinaklooster 1897-1964 Groot-Bijgaarden*, s.l, 10, 12, 45, 56, 61 en 70.
AGENTSCHAP ONROEREND ERFGOED 2017: *Begraafplaats Don Bosco en broeders van de Christelijke Scholen* [online], <https://id.erfgoed.net/erfgoedobjecten/212382> (geraadpleegd op 15 maart 2018).

¹⁰ NEVEJANS A. 2015: Karel De Pauw. In: *ODIS* [online] http://www.odis.be/lnk/PS_3183 (geraadpleegd op 16 april 2018).

Beschermingsdossier: Begraafplaats van de Zusters en Broeders van Don Bosco en van de Broeders van de Christelijke Scholen met het graf van architect Alfons Hoppenbrouwers, monument

Secours met vermelding van tien zusters die overleden tussen 1877 en 1945. De oudste vermelding van een Zuster van Don Bosco dateert uit 1921. In hoeverre ze allemaal ter plaatse begraven werden, dan wel hun beenderen later overgebracht werden naar de begraafplaats of er enkel herdacht worden, is onduidelijk.

In 1979 werden nieuwe ontwerpplannen voor de begraafplaats gemaakt door Alfons Hoppenbrouwers (1930-2001), ingenieur-architect en broeder van de Broeders van de Christelijke Scholen.¹¹ De plannen voorzien in een behoud van de ommuring en de stèles met hun fundering. De hellende binnenzone werd heraangelegd. Hoppenbrouwers voorzag een structuur in licht gewapende beton net als de treden om de helling te overbruggen. De bestaande betontegels uit 1939 werden hergebruikt voor de bestrating. Op de bestaande muren werden geprefabriceerde lichtgewapende betonnen muurkappen geplaatst. Waar nodig werd de oude muur hersteld. Een nieuw bakstenen altaar met een hergebruikt hardstenen altaarblad onder de calvarie verving de oude knekelput. Er werd een nieuwe betonnen dekplaat op de knekelput gelegd, evenals betontegels.

Op de begraafplaats werden tussen 1900 en 2012 niet minder dan 829 broeders en 47 Salesianen van Don Bosco begraven, drie priesters, dertig Zusters van Don Bosco (*Dochters van Maria Hulp der Christenen*), drie zusters van de congregatie Soeurs de Charité de Notre Dame du Bon et Perpétuel Secours en vier leken die vermoedelijk in het broederklooster stierven. Er werden dus in totaal 912 personen begraven in 200 graven. De graven werden dan ook regelmatig hergebruikt en er werden vier tot zes personen per graf begraven. De namen werden steeds toegevoegd op de tekstplaat. Er was plaats voor vier namen op één tekstplaat. Bij de heraanleg van de site in 1979 werd de begraafplaats mogelijk geruimd. De tekstplaten werden toen tegen de muur opgehangen ter hoogte van de rij waar de vermelde doden lagen. Op de betonnen stèles werden nieuwe hardstenen tekstplaten bevestigd waarop de namen van de nieuwe overledenen werden gebeiteld. In 2008 werd de site vermoedelijk voor een laatste maal (gedeeltelijk) ontknekeld.¹²

*Het Sint-Wivinaklooster*¹³

Volgens de overlevering lag de heilige Wivina aan de basis van de stichting van de priorij. Het klooster wordt door Godfried I van Brabant gesticht in 1126-1129 als een benedictinessenpriorij afhankelijk van de abdij van Affligem. In 1548 werd het een zelfstandig abdij. Tijdens de 16de eeuw wordt de site geplunderd. Pas in het begin 17de eeuw komt er geleidelijk herstel, zowel materieel als geestelijk. In 1794 werd de abdij opgeheven en enkele jaren later verkocht. In 1815 werd het abdiydomein doorverkocht aan de familie Dansaert-Kreins. Clotilde Montion verkocht in 1897 het volledige domein aan de Broeders van de Christelijke Scholen. De broeders breidden kort hierna hun provinciaal huis aanzienlijk uit naar ontwerp van Karel-Lodewijk De Pauw (broeder Marès-Joseph) tussen 1897 en 1900. De verkoop en de uitbreidingen van de gebouwen werden kadastraal geregistreerd in 1899. Latere uitbreidingen volgden. De laatste broeders vertrokken uit de abdij in 2009.

*Het Don Boscoklooster*¹⁴

De gronden en bouw voor een nieuw klooster werden in 1903-1904 gefinancierd door Clotilde Montion (1845-1925), door erfenis eigenares geworden van het Sint-

¹¹ KADOC, Broeders van de Christelijke Scholen District Noord-België (BE/942855/1477), 3126, ontwerpplannen Kloosterkerkhof Groot-Bijgaarden.

¹² JMU 2009: Paters en Zuster van Don Bosco kopen grond op kerkhof, *Het Nieuwsblad* [online] https://www.nieuwsblad.be/cnt/bljmu_20090312_001 (geraadpleegd op 21 maart 2018).

¹³ De geschiedenis van de abdij werd beschreven aan de hand van: AGENTSCHAP ONROEREND ERFGOED 2017: *Sint-Wivinaklooster* [online], <https://id.erfgoed.net/erfgoedobjecten/38969> (geraadpleegd op 19 maart 2018).

S.N. s.d.: *Sint-Wivinaklooster* [online] <http://www.fscvlaanderen.be/groot-bijgaarden.htm> (geraadpleegd op 19 maart 2018).

¹⁴ AGENTSCHAP ONROEREND ERFGOED 2018: *Don Boscoklooster* [online], <https://id.erfgoed.net/erfgoedobjecten/206955> (geraadpleegd op 19 maart 2018).

Beschermingsdossier: Begraafplaats van de Zusters en Broeders van Don Bosco en van de Broeders van de Christelijke Scholen met het graf van architect Alfons Hoppenbrouwers, monument

Wivinaklooster en omliggende gronden. Het Don Boscoklooster met zijn zusters en broeders, ook Salesianen genoemd, vestigde zich in Dilbeek, nabij het Sint-Wivinaklooster op vraag van deze weduwe. Snel na de bouw werd het complex verder uitgebreid tot 1912 en tijdens het interbellum.

*Alfons Hoppenbrouwers*¹⁵

Alfons Hoppenbrouwers werd geboren op 27 april 1930 te Antwerpen in een gezin met acht kinderen. Hij trad op 16-jarige leeftijd in bij de Broeders van de Christelijke Scholen op 7 september 1946. In 1957 studeerde hij af aan de Katholieke Universiteit van Leuven als burgerlijk ingenieur-architect. Hoppenbrouwers werd op 10 augustus 1958 eeuwig geprofest en kreeg toen de naam van broeder Veron. Op 30-jarige leeftijd startte hij zijn eigen architectuurbureau in Schaarbeek.

Naast zijn praktijk als architect was hij een belangrijk figuur voor het architectuur- en kunstonderwijs. In 1957 richtte hij de kunsthumaniora van Sint-Lukas Brussel op. Zeven jaar later kwam er dankzij hem een afdeling stedenbouw aan het Hoger Sint-Lukasinstituut in Schaarbeek. In 1987 werd hij hoogleraar architectuur aan de Hogeschool voor Wetenschap en Kunst, Departement Architectuur, Gent-Brussel. Voor Alfons Hoppenbrouwers vormden zijn lesopdracht en zijn architectenpraktijk een éénheid en beïnvloedde de ene noodzakelijkerwijs de andere. De voeling met de dagelijkse praktijk van de architectuurwereld was een noodzaak.

Met zijn stichting in 1968 van het *Sint-Lukasarchief, centrum voor onderzoek, informatie en documentatie over recente architectuur en stedenbouw in België* was hij één van de grondleggers van de monumentenzorg in België. Het stedenbouwkundig plan voor de redding van de Cogels-Osywijk in Antwerpen en de urgentie-inventaris van het bouwkundig erfgoed van Brussel hoofdstad kwamen dankzij dit centrum tot stand. In 1979 stichtte hij de Sint-Lukas-galerij ter promotie van actuele kunst.

Op 16 februari 2001 overleed Alfons Hoppenbrouwers, hij werd begraven op het kerkhof van de Broeders van de Christelijke Scholen in Groot-Bijgaarden.

Het architecturale oeuvre van A. Hoppenbrouwers

Jos Vandenbreeden typeerde Hoppenbrouwers in zijn In Memoriam als: "*fundamenteel en tegelijk creatief onderzoeken, vormgeving, architectuur, stedenbouw en milieu, onderzoek ten dienste stellen van de leefkwaliteit, bezieling en stuwkracht geven aan jonge mensen*".

Hoppenbrouwers was ingenieur en kunstenaar, daarom noemde hij zichzelf architect. De architectuur was voor hem de moeder van de kunsten. Het was fundamenteel voor de mens en toch ook een autonome discipline. Voor Hoppenbrouwers was architectuur zowel utopisch en reflectief als brute realiteit. Dat leidde tot het onderwijs waar hij als een charismatisch leider een reeks niet-volgelingen had gecreëerd. Hij was duidelijk in zijn boodschap waar autonoom denken voorop stond.

---

¹⁵ De biografie en oeuvrebespreking van A. Hoppenbrouwers is gebaseerd op:

KADOC, Broeders van de Christelijke Scholen District Noord-België (BE/942855/1477), 1490, Begrafenis van Alfons Hoppenbrouwers, HOPPENBROUWERS M. 2001: in memoriam, boekje bij de begrafenisdienst.

KADOC, Broeders van de Christelijke Scholen District Noord-België (BE/942855/1477), 1490, Begrafenis van Alfons Hoppenbrouwers, JANSSENS L. 2001: *Rouwdienst van de heer Alfons Hoppenbrouwers* (onuitgegeven document).

KADOC, Broeders van de Christelijke Scholen District Noord-België (BE/942855/1477), 1490, Begrafenis van Alfons Hoppenbrouwers, SMITS F. 2001: *In Memoriam Broeder Veron*, (homilie, onuitgegeven document).

KADOC, Broeders van de Christelijke Scholen District Noord-België (BE/942855/1477), 1490, Begrafenis van Alfons Hoppenbrouwers, VANDENBREEDEN J. 2001: *Alfons Hoppenbrouwers burgerlijk ingenieur-architect, kunstenaar* (onuitgegeven document).

BEKAERT G. & STRAUVEN F. 1971: *La construction en Belgique 1945-1970*, s.l., 320-322.

CAPENBERGS J. 2013: *Verhalen in steen: erfgoed in Dilbeek*, Dilbeek, 23.

NEVEJANS A., VAN REGENMORTELE E. & VERHELST J. 2015: Alfons Hoppenbrouwers. In: *ODIS*. [online] http://www.odis.be/lnk/PS_58864. (geraadpleegd op 15 maart 2018).

Beschermingsdossier: Begraafplaats van de Zusters en Broeders van Don Bosco en van de Broeders van de Christelijke Scholen met het graf van architect Alfons Hoppenbrouwers, monument

In Dilbeek bouwde Alfons Hoppenbrouwers het cultureel centrum 'De Westrand'. Hij tekende ook voor de uitbreiding van de Broederschool in Groot-Bijgaarden.

Het Filip Neri lyceum (huidige Inspirocollege) in Houthalen en het EHSAL-gebouw in Brussel zijn tevens zijn realisaties. Daarnaast bouwde hij verschillende private woningen. Hij wordt met elf realisaties vermeld in de inventaris van het bouwkundig erfgoed.¹⁶ Onder andere zijn verbouwingen aan het Sint-Wivinaklooster, meer bepaald de lagere school Heilig Hart, werden in 1996 als dorpsgezicht beschermd.¹⁷ Een beschermingsdossier voor 'De Westrand' is in opmaak.

In de jaren 1960 werd hij vooral beïnvloed door het brutalisme. Hij werkte graag met ruwe vormen van beton, stucco en glas. Van de Duitse architect Hans Scharoun (1883-1972) leerde hij de principes van de organische architectuur die zoekt naar een nieuwe eigentijdse vormgeving en dat in combinatie met industrialisering en nieuwe materialen.¹⁸ In de jaren 1970 is er binnen de organische architectuur reeds veel aandacht voor duurzaamheid en leefbaarheid.¹⁹ Dat veruiterlijkt zich bij Hoppenbrouwers niet alleen in zijn vernieuwend materiaalgebruik maar ook in het feit dat de uiterlijke vorm ondergeschikt was aan de vereisten van het interieur. Ook de popart, waarin uitgebreid gebruik wordt gemaakt van de clichés uit de consumptiemaatschappij, beïnvloedde Hoppenbrouwers. Popart was populair bij het brede publiek: ongecompliceerd en niet verbonden aan ingewikkelde theorieën. Volgens Hoppenbrouwers moest een architect een katalysator zijn die de wensen van het volk aanhoort en ze vormgeeft. De architect moest kunst maken vanuit een democratische ingesteldheid.

Naast architect was Hoppenbrouwers op het einde van zijn leven ook beeldend kunstenaar. De rode draad doorheen zijn oeuvre is het onderzoek naar de relatie tussen figuur en achtergrond. De kleurrijke, abstract-geometrische acrylschilderijen zijn net als zijn architectuur gebaseerd op getallenverhoudingen en -reeksen, geïnspireerd op de muziek van onder meer J.S. Bach.

2.3. Beschrijving met inbegrip van de erfgoedelementen en erfgoedkenmerken

De site is bereikbaar via een kleine niet-verharde weg, afgezet door coniferen, die ten zuiden van de Sint-Wivinakapel vertrekt en vervolgens westwaarts naar de begraafplaats loopt. De begraafplaatsen van de Broeders van de Christelijke Scholen en de Broeders en Zusters van Don Bosco sluiten bij elkaar aan. Beiden zijn omringd door een bakstenen muur met betonnen dekstenen. Om de helling van de beekflank te overbruggen werden beide begraafplaatsen trapsgewijs aangelegd.

Het grote westelijke perceel is toegankelijk via een overdekte poort in de oostmuur met een stijl leien schilddak. Het dak wordt onderaan afgesloten met een geschilderde houten lijst. De begraafplaats is symmetrisch opgedeeld door een centraal gesitueerd klimmend noord-zuid gericht pad naar de overluifelde calvarie tegen de noordmuur. Haaks op het pad bevinden zich de zes rijen met telkens zeven eenvormige grafstèles op een betonnen fundering met flankerend grasvelden. De stèles op de vier middelste rijen zijn dienstig voor twee graven die kop-aan-kop liggen. De stèles tegen de zuid- en noordmuur bedienen

---

¹⁶ ONROEREND ERFGOED 2018: *Hoppenbrouwers, Alfons* [online] <https://inventaris.onroenderfgoed.be/dibe/persoon/2819> (geraadpleegd op 16 maart 2018).

¹⁷ ONROEREND ERFGOED 2018: *Sint-Wivinaklooster* [online] <https://inventaris.onroenderfgoed.be/aanduidingsobjecten/562> (geraadpleegd op 16 maart 2018).

¹⁸ S.N. s.d.: *Hans Scharoun* [online] https://nl.wikipedia.org/wiki/Hans_Scharoun (geraadpleegd op 16 maart 2018).

¹⁹ S.N. s.d.: *Organische architectuur* [online] https://nl.wikipedia.org/wiki/Organische_architectuur (geraadpleegd op 16 maart 2018)

Beschermingsdossier: Begraafplaats van de Zusters en Broeders van Don Bosco en van de Broeders van de Christelijke Scholen met het graf van architect Alfons Hoppenbrouwers, monument

slechts één perceel. De graspercelen zijn afgeboord met betonnen randen, die meteen ook de treden van de trappen vormen. De scheidende paden zijn belegd met betontegels. Tegen de noordelijke muur werd in 1912 een eenvoudige calvarie onder een zadeldakvormige luifel met nok haaks op de muur geplaatst. De muren zijn in baksteen uitgevoerd en de luifel bestaat uit een open witgeschilderde houten constructie met leien bedekt. De zichtbare houten dakconstructie bestaande uit korbelen die steunen op de hardstenen consoles refereert aan de cottagestijl. Tussen de korte zijmuren werd een altaar met hardstenen blad gemetseld.

De in oorsprong houten kruisen op de begraafplaats, werden in de jaren 1930 vervangen door de huidige 88 stèles in sierbeton, verjongend naar boven toe, uitlopend op een gebogen hoofdstuk dat steunt op eenvoudige oortjes. In de top van de stèle werd langs voor en achterzijde een Grieks kruis in een verdiepte cirkel verwerkt. De verdiepte achtergrond was vermoedelijk wit geschilderd zoals verfsporen nog aantonen. Op de stèles hangen hardstenen tekstplaten met daarop de namen van de overledenen en hun geboorte- en sterfjaar. Voor en achter elke grafsteen is er een grasstrook voor de begraafing voorzien. In elk graf werden meerdere personen begraven wiens namen in een hardstenen tekstplaten werden gehouwen die aan de stèle werd opgehangen. Steeds werd een porseleinfoto op de stèle aangebracht. De porseleinfoto van Hoppenbrouwers gaat terug op een foto uit 1999, mogelijk gemaakt door fotograaf Tim Heirman, die onder andere gebruikt werd voor het gedachtenisprentje van Alfons Hoppenbrouwers en in het tijdschrift A+ werd gepubliceerd.²⁰ Tegen de muren werden 144 tekstplaten aangebracht die ooit op de stèles hingen.

Ten oosten van deze begraafplaats ligt de kleinere, eveneens ommuurde begraafplaats van de Zusters en de Broeders van Don Bosco. De begraafplaats heeft eenzelfde structuur en materiaalgebruik als die van het Sint-Wivinaklooster. Een trap tegen de westelijke muur ontsluit de site. Haaks erop staan vijf rijen van zeven stèles. Terug bedienen de drie middelste rijen twee grafvelden. De stèles tegen de noord- en zuidmuur bedienen één perceel. De oudste bijzetting dateert hier van 1951 terwijl de eerste namen op de tekstplaten tegen de muren dateren van 1877 (Soeurs de Charité de Notre Dame du Bon et Perpétuel Secours) en 1921 (Zuster van Don Bosco). Net zoals bij de Broeders van de Christelijke Scholen werden de tekstplaten van de overledenen tegen de bakstenen muren gehangen. In totaal zijn er twee tekstplaten met in totaal acht namen tegen de muur aangebracht. Opschriften op hardstenen platen, aangebracht tegen de oostmuur duiden aan waar de broeders en zusters begraven liggen. De opschriften luiden "Hic in Domino Recuiescat/ Sodales Societatis Salesianorum/ Sancti Joannes Bosco" (noordelijke steen), "Rustplaats van de/ zusters van Don Bosco" (midden) en "Hic in Domino Recuiescat/ Sorores Caritatis a Nostra Domina de/ Bano et Perpetuo Succursu" (zuiden).

2.4. Fysieke toestand van het onroerend goed

De fysieke toestand van het onroerend goed waarvoor dit beschermingsdossier wordt opgemaakt is vastgesteld tijdens een plaatsbezoek op 20 maart 2018. De fysieke toestand is op dat moment fotografisch gedocumenteerd. Deze registratie is als bijlage bij het ministerieel besluit gevoegd en geeft een beeld van de toestand van het onroerend goed op het moment van de bescherming.

Behoudens verborgen gebreken, bevinden beide sites en de stèles zich in goede bouwfysische toestand.

---

²⁰ VANBREEDEN J. 2001: In memoriam Alfons hoppenbrouwers, A+ 29.169, 60-61.

Informatie verkregen van broeder Jan De Cat (22 maart 2018).

KADOC, Broeders van de Christelijke Scholen District Noord-België (BE/942855/1477), 1490, begrafenis Alfons Hoppenbrouwers (misboekje).

Beschermingsdossier: Begraafplaats van de Zusters en Broeders van Don Bosco en van de Broeders van de Christelijke Scholen met het graf van architect Alfons Hoppenbrouwers, monument

3. EVALUEREND GEDEELTE

3.1. Evaluatie van de erfgoedwaarden

De historische waarde wordt als volgt omschreven:

Uitzonderlijk goed en uniform bewaarde begraafplaats uit 1899 van de Broeders van de Christelijke Scholen die sinds 1897 de abdij Sint-Wivina in Dilbeek betrokken. De verbinding tussen de abdij en de begraafplaats achter de Sint-Wivinakapel in het Vallenbergbos via de Sint-Wivinadreef vormt een bijzondere context die de verschillende sites verbindt. De begraafplaats werd uitgebreid in 1949 toen de Broeders en Zusters van Don Bosco en de Soeurs de Charité de Notre Dame du Bon et Perpétuel Secours zich in Dilbeek vestigden. Daardoor getuigen de beide begraafplaats van de heropleving van het eeuwenoude monastieke leven in Vlaanderen in de 19de en 20ste eeuw, hier specifiek in de Vlaamse Rand, en dat voor meer dan 100 jaar.

In 1979 werden de begraafplaatsen gerenoveerd en opnieuw vorm gegeven naar ontwerp van Alfons Hoppenbrouwers. Hoppenbrouwers was meer dan 40 jaar een Broeder van de Christelijke Scholen, woonde in de abdij Sint-Wivina in Dilbeek en werd ook begraven op de door hemzelf mee vorm gegeven begraafplaats. Hoppenbrouwers was een vernieuwer in de Belgische architectuur met zijn gebouwen in brutalisme, beeldend kunstenaar en een spilfiguur in het architectuur- en kunstonderwijs. Met zijn stichting in 1968 van het "Sint-Lukasarchief, centrum voor onderzoek, informatie en documentatie over recente architectuur en stedenbouw in België" was hij één van de grondleggers van de monumentenzorg in België.

De architecturale waarde wordt als volgt omschreven:

De goed herkenbare ommuurde begraafplaats, gelegen aan het einde van een onverhard pad getuigt door zijn vormgeving van ongeveer 100 jaar aan architectuur voor begraafplaatsen. De verschillende bouwfases zijn duidelijk herkenbaar en representatief voor hun ontstaansperiode waardoor de evolutie van de begraafplaats uitzonderlijk goed leesbaar is. De bakstenen muren, de overluidende poort en de traditioneel doch kwalitatief vormgegeven calvarie onder een luifel zijn kenmerkend voor de vormgeving van voor Eerste Wereldoorlog. De eenvoudig vormgegeven betonnen stèles zijn representatief voor het interbellum. Voor de heraanleg van beide begraafplaatsen in de late jaren 1970 werd de brutalistische stijl toegepast wat uitzonderlijk is. Ondanks deze verschillende ontwikkelingsfases weet de begraafplaats een uitzonderlijke visuele eenheid te bewaren.

Het opmerkelijk ensemble van identieke graftekens in sierbeton is een getuige van de broederlijkheid van de broeders en zusters van de verschillende kloosterorden die er begraven liggen. De begraving van meerdere lichamen in één grondgraf net als het gebruik van stèles voor twee aanpalende graven is zeer uitzonderlijk. De vermelding van de opeenvolgende bijzettingen op één tekstplaat en het plaatsen van de tekstplaten tegen de muren na vier bijzettingen is voor zover bekend uniek.

De heraanleg uit de late jaren 1970 met gewapend beton is representatief en herkenbaar voor het zoeken van de ingenieur-architect Alfons Hoppenbrouwers naar een geschikt materiaal en vormgeving voor een architectuur die past bij het moderne leven en sterven. Voor zover bekend is de heraanleg van deze begraafplaatsen de enige funeraire realisatie van Alfons Hoppenbrouwers.

3.2. Motivering van het type bescherming

De begraafplaats van de zusters en broeders van Don Bosco en van de broeders van de Christelijke Scholen met het graf van architect Alfons Hoppenbrouwers werden beschermd als monument. Het Onroerenderfgoeddecreet definieert een monument als volgt: "een onroerend goed, werk van de mens of van de natuur of van beide samen, met inbegrip van de cultuurgoederen die er integrerend deel van uitmaken, inzonderheid de bijhorende uitrusting en de decoratieve elementen van algemene belang wegens de erfgoedwaarde(n)."

Beschermingsdossier: Begraafplaats van de Zusters en Broeders van Don Bosco en van de Broeders van de Christelijke Scholen met het graf van architect Alfons Hoppenbrouwers, monument

De bescherming behandelt een architecturaal geheel, door mensenhand gemaakt. Een monumentenbescherming ligt hier het meest voor de hand.

3.3. Motivering van de afbakening van de bescherming

De afbakening van het beschermd onroerend goed is opgenomen op het plan dat als bijlage bij het ministerieel besluit is gevoegd. Alle kadastrale percelen gevat door de bescherming zijn opgenomen in artikel 1 van het ministerieel besluit.

De bescherming beperkt zich tot de relevante delen van de kadastrale percelen. Het omgevende bos wordt niet beschermd.

3.4. Juridische toestand

3.4.1. Onroerend Erfgoed:

Op het omgevingsplan in bijlage bij dit dossier zijn de beschermingen opgenomen die in de buurt liggen van het onroerend goed waar dit dossier over gaat.

De begraafplaats ligt aan de Sint-Wivinadreef die de als monument beschermde Sint-Wivina-abdij (13/9/1996) en het Don Boscloaklooster (vastgestelde inventaris 28/11/2014)) verbindt met de als monument beschermde Sint-Wivinakapel (13/9/1996) en de begraafplaats.

De begraafplaats werd opgenomen in de vastgestelde inventaris van het bouwkundig erfgoed onder ID nummer 212382 en werd vastgesteld op 9 november 2011.

3.4.2. Ruimtelijk Ordening:

Volgens het gewestplan Halle - Vilvoorde – Asse, goedgekeurd op 6 maart 1977 ligt de begraafplaats in bosgebied.

4. BEHEERSVISIE

4.1. Beheersdoelstellingen voor het beschermd onroerend goed

In het beschermingsbesluit zijn beheersdoelstellingen opgenomen. Je vindt die terug onder artikel 3 van het ministerieel besluit. De beheersdoelstellingen moeten de zakelijkrechthouders (eigenaars, erfpachthouders, opstalhouders en leasinggevers) en gebruikers op weg helpen om de erfgoedwaarden maximaal in stand te houden of te verbeteren. Ze hebben de optimale verwezenlijking van de erfgoedwaarden voor ogen.

Ze geven richting aan of vormen een kader voor toekomstig beheer van het beschermd onroerend goed. Zakelijkrechthouders en gebruikers dienen rekening te houden met deze beheersdoelstellingen als ze werken wensen uit te voeren aan het beschermd goed. Ook de overheid houdt met deze doelstellingen rekening als ze over deze werken advies moet geven of als ze toelating moet geven voor die werken.

De beheersdoelstellingen spelen in op de erfgoedwaarden, erfgoedelementen en erfgoedkenmerken opgenomen in artikel 2 van het ministerieel besluit.

Deze bepalingen zijn op maat van de bescherming. Hieronder worden deze toegelicht zodat duidelijk is wat ermee wordt bedoeld. De bescherming beoogt het behoud van de erfgoedwaarden, de erfgoedelementen en -kenmerken van de site. Regelmatig onderhoud van de site staat voorop. Het is van belang de site te beheren als een open zone in het bos. Elke verbossing dient vermeden te worden. De begraafplaats is gesloten voor nieuwe

Beschermingsdossier: Begraafplaats van de Zusters en Broeders van Don Bosco en van de Broeders van de Christelijke Scholen met het graf van architect Alfons Hoppenbrouwers, monument

begravingen. Elke ontgraving wordt afgeraden. Op de begraafplaats ligt het graf van Alfons Hoppenbrouwers. De band tussen het grafteken en de grafinhoud zijn onverbreekbaar.

4.2. Bijzondere voorschriften voor het beschermd onroerend goed

Voor elk beschermd onroerend goed geldt het actief en passief behoudsbeginsel. Dit betekent dat de zakelijkrechthouders en gebruikers het beschermd goed in goede staat moeten houden door de nodige instandhoudings-, beveiligings-, beheers-, herstellings- en onderhoudswerken uit te voeren en dat het verboden is om een beschermd onroerend goed te ontsieren, te beschadigen, te vernielen of de erfgoedwaarden ervan aan te tasten. Het betekent ook dat een zakelijkrechtouder en gebruiker verplicht is het beschermd onroerend goed als een goed huisvader te beheren en het dus niet te verwaarlozen. Alle voorschriften voor de instandhouding en het onderhoud van het beschermd onroerend goed die van toepassing zijn op het beschermd goed zijn opgenomen in artikel 4 van het beschermingsbesluit.

In het Onroerendergoeddecreet en Onroerendergoedbesluit zijn een aantal algemene voorschriften voor de instandhouding en het onderhoud van beschermd onroerend erfgoed opgenomen, meer bepaald:

- het goed als een goede huisvader beheren en de nodige voorzorgsmaatregelen nemen tegen schade ten gevolge van brand, blikseminslag, diefstal, vandalisme, wind of water;
- de toestand van het goed regelmatig controleren;
- regulier onderhoud uitoefenen;
- onmiddellijk passende consolidatie- en beveiligingsmaatregelen nemen in geval van nood.

4.3. Toelatingsplichtige handelingen voor het beschermd onroerend goed

Voor sommige werken aan het beschermd onroerend goed moet een toelating worden gevraagd. Sommige werken kunnen namelijk een negatief effect hebben op de erfgoedwaarden. Voor alle werken die stedenbouwkundig vergunningsplichtig zijn, of waarvoor een omgevingsvergunning, milieuvergunning of natuurvergunning nodig is, vraagt de vergunningverlenende overheid advies aan het agentschap Onroerend Erfgoed van de Vlaamse overheid.

Voor een aantal werken die niet vergunningsplichtig zijn, moeten de zakelijkrechthouders en gebruikers, voorafgaand aan de uitvoering van de werken, toelating vragen aan het agentschap Onroerend Erfgoed of aan de erkende onroerendergoedgeemeente. Een overzicht van alle erkende onroerendergoedgeemeenten is te vinden op www.onroerendergoed.be.

De werken waarvoor u toelating moet vragen zijn opgesomd in artikel 5 van het beschermingsbesluit.

In het Onroerendergoedbesluit zijn voor een aantal specifiek beschermde types ook toelatingsplichtige handelingen ingeschreven onder artikelen 6.2.9 tot en met 6.2.13.

Voor als monument, stads- of dorpsgezicht of cultuurhistorisch landschap beschermde begraafplaatsen: Het ontgraven van een binnenkerkse begraving of een gesloten begraafplaats. Een gesloten begraafplaats is een begraafplaats waar geen begravingen of bijzettingen meer mogen gebeuren.

5. BRONNEN

KADOC, Broeders van de Christelijke Scholen District Noord-België (BE/942855/1477), 1490, begrafenis Alfons Hoppenbrouwers.

Beschermingsdossier: Begraafplaats van de Zusters en Broeders van Don Bosco en van de Broeders van de Christelijke Scholen met het graf van architect Alfons Hoppenbrouwers, monument

KADOC, Broeders van de Christelijke Scholen District Noord-België (BE/942855/1477), 3126, ontwerpplannen Kloosterkerkhof Groot-Bijgaarden.

BEKAERT G. & STRAUVEN F. 1971: *La construction en Belgique 1945-1970*, s.l.

CAPENBERGS J. 2013: *Verhalen in steen: erfgoed in Dilbeek*, Dilbeek.

VANBREEDEN J. 2001: In memoriam Alfons hoppenbrouwers, A+ 29.169.

S.N. 1965: *Huiskroniek van het Sint-Wivinaklooster 1897-1964 Groot-Bijgaarden*, s.l.

AGENTSCHAP ONROEREND ERFGOED 2018: *Begraafplaats Don Bosco en broeders van de Christelijke Scholen* [online], <https://id.erfgoed.net/erfgoedobjecten/212382> (geraadpleegd op 15 maart 2018).

ONROEREND ERFGOED 2018: *Hoppenbrouwers, Alfons* [online] <https://inventaris.onroerenderfgoed.be/dibe/persoon/2819> (geraadpleegd op 16 maart 2018).

AGENTSCHAP ONROEREND ERFGOED 2018: *Sint-Wivinaklooster* [online], <https://id.erfgoed.net/erfgoedobjecten/38969> (geraadpleegd op 19 maart 2018).

AGENTSCHAP ONROEREND ERFGOED 2018: *Sint-Wivinaklooster* [online] <https://inventaris.onroerenderfgoed.be/aanduidingsobjecten/562> (geraadpleegd op 16 maart 2018).

AGENTSCHAP ONROEREND ERFGOED 2018: *Don Boscoklooster* [online], <https://id.erfgoed.net/erfgoedobjecten/206955> (geraadpleegd op 19 maart 2018).

JMU 2009: Paters en Zuster van Don Bosco kopen grond op kerkhof, *Het Nieuwsblad* [online] https://www.nieuwsblad.be/cnt/bljmu_20090312_001 (geraadpleegd op 21 maart 2018).

NEVEJANS A., VAN REGENMORTELE E. & VERHELST J. 2015: Alfons Hoppenbrouwers. In: *ODIS*. [online] http://www.odis.be/lnk/PS_58864. (geraadpleegd op 15 maart 2018).

NEVEJANS A. 2015: Karel De Pauw. In: *ODIS* [online] http://www.odis.be/lnk/PS_3183 (geraadpleegd op 16 april 2018).

S.N. s.d.: *Sint-Wivinaklooster* [online] <http://www.fscvlaanderen.be/groot-bijgaarden.htm> (geraadpleegd op 19 maart 2018).

S.N. s.d.: *Hans Scharoun* [online] https://nl.wikipedia.org/wiki/Hans_Scharoun (geraadpleegd op 16 maart 2018).

S.N. s.d.: *Organische architectuur* [online] https://nl.wikipedia.org/wiki/Organische_architectuur (geraadpleegd op 16 maart 2018).

Informatie verkregen van broeder Jan De Cat (22 maart 2018).

6. BIJLAGEN BIJ HET INHOUDELIJK DOSSIER

6.1. Omgevingsplan

6.2. Fotobijlage

De fotoregistratie van de fysieke toestand, gevoegd als bijlage bij het ministerieel besluit, bevat alle relevante foto's voor dit dossier. Er is geen afzonderlijke fotobijlage bij het dossier gevoegd.

6.3. documentatie

De documentatie bij het inhoudelijk beschermingsdossier bevat bijkomend materiaal zoals kaarten, postkaarten, archiefphoto's, bouwplannen, kadastralmutaties, hoogtemodellen, e.d. dat het dossier verder onderbouwt of illustreert.